

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).
[<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>]

Jak zresocjalizować psychopatę, narcyza i makiawelistę? Analiza zjawiska, zachowań i metod resocjalizacji penitencjarnej w przypadku osób o cechach ciemnej triady

Marlena Wisz | Uniwersytet Rzeszowski
ORCID: 0009-0000-1806-8714

Streszczenie

Słowa kluczowe:

ciemna triada,
resocjalizacja

Artykuł podejmuje problematykę cech ciemnej triady – psychopatii, makiawelizmu i narcyzmu w kontekście resocjalizacji penitencjarnej. Opisany został w nim termin „ciemna triada”, ze wskazaniem na obecne w literaturze przedmiotu różnice na ujęcie kliniczne i subkliniczne wymienionych cech. Następnie przybliżone zostały ich szczegółowe charakterystyki, z uwzględnieniem ich relacji z tendencjami do zachowań przestępczych, przemocowych i antyspołecznych. Przytoczono i opisano wybrane metody resocjalizacji penitencjarnej, stosowane w przypadku pracy z osobami o cechach ciemnej triady. W podsumowaniu wskazano na potrzebę dalszych badań w tym zakresie.

How to resocialize a psychopath, narcissist and machiavellist? An analysis of the phenomenon, behaviours, and methods of penitentiary resocialization in case of individuals with dark triad traits (Summary)

Keywords:

dark triad,
resocialization

The article addresses the characteristics of the dark triad – psychopathy, Machiavellianism and narcissism in the context of penitentiary rehabilitation. It describes the issues related to the establishment of the term ‘dark triad’, indicating the distinction between the clinical and subclinical portrayal of the aforementioned traits. It then undertakes a detailed characterisation of them, later analysing their relationship with tendencies towards criminal, violent and anti-social behaviour. The article cites and describes methods of penitentiary rehabilitation applicable to cases of individuals with dark triad traits and concludes by indicating the need for further research in this area.

Wstęp

Ciemna triada osobowości, jako zespół trzech ustalonych cech uznawanych powszechnie w społeczeństwie za negatywne, jest pojęciem funkcjonującym w przestrzeni akademickiej wśród psychologów od ponad dwóch dekad (Paulhus, Williams 2002). Wchodzące w jej skład psychopatia, narcyzm i makiawelizm łączą negatywne skutki natury psychospołecznej, na co wskazują nie tylko teoretyczne aspekty charakterystyk wymienionych cech, ale także liczne badania empiryczne (Muris i in. 2017: 196). O zasadności postawienia pytania wskazanego w tytule tego artykułu świadczą między innymi dwie kwestie wiążące model ciemnej triady z praktyką resocjalizacyjną. Pierwszą z nich jest zauważalny związek psychopatii, makiawelizmu i narcyzmu z popełnianiem aktów o charakterze przestępczym lub szeroko ujmowanymi zachowaniami antyspołecznymi (Hare 1978: 105–106; Azizli i in. 2016: 36–38; Harrison, Summers, Mennecke 2018: 70; Pailing, Boon, Egan 2014). Tego rodzaju tendencje wiążą się zatem potencjalnie z pojawianiem się osób o cechach ciemnej triady w systemie penitencjarnym. Drugim istotnym aspektem jest możliwość oraz metodyka skutecznych praktyk resocjalizacyjnych w kontekście takich jednostek. Już charakterystyki tych cech, takie jak lekceważenie norm moralnych czy deficyt empatii, sugerują możliwość pojawienia się przeszkód w procesach terapeutycznych i resocjalizacyjnych. Świadczyć o nich mogą również trudności w leczeniu i terapii psychopatii i narcyzmu w wymiarze klinicznym (Polaschek, Daly 2013: 595–601; Harris, Rice 2006; Kernberg 2014). Podczas gdy badania dotyczące klinicznego nasilenia tych cech (tj. osobowość psychopatyczna) prowadzone były już w XX wieku (Pospiszyl 1992: 12), kwestia subklinicznego aspektu tych charakterystyk w kontekście procesu kryminalizacji, a szczególnie resocjalizacji, wciąż pozostaje problemem relatywnie mało eksplorowanym, pomimo wysokiego zainteresowania badaczy modelem ciemnej triady i jego związkami z innymi zmiennymi¹. Ponadto przeprowadzona na 143 artykułach badawczych dotyczących ciemnej triady metaanaliza wykazała, że wszystkie spośród wybranych badań przeprowadzone zostały w populacjach nieklinicznych i niekryminalnych (Muris i in. 2017: 197).

Z uwagi na społeczny wymiar problematyki ciemnej triady i jej powiązania z przestępczością, a także potencjalnie negatywnych konsekwencji niedostatecznego rozpoznania realnej efektywności oddziaływań resocjalizacyjnych skierowanych na jednostki psychopatyczne, narcystyczne i makiawelistyczne, uzasadniona jest pogłębiona analiza teoretyczna obejmująca informacje, problemy i hipotezy obecne w literaturze przedmiotu. Celem pracy jest zatem przybliżenie zagadnienia ciemnej triady, a także prezentacja danych dotyczących procesu resocjalizacji grupy osób, u których obserwuje się większe nasilenie tych cech.

¹ Zapytanie o treści [dark triad rehabilitation] w wyszukiwarce Google Scholar podaje około 16 tys. wyników, natomiast wyszukanie [dark triad] prezentuje ponad 290 tys. wyników.

Czym jest ciemna triada?

Ciemna triada to termin obejmujący swym zakresem trzy, częściowo powiązane ze sobą, cechy osobowości – psychopatię, makiawelizm i narcyzm. Po raz pierwszy został on wprowadzony i opisany przez Delroy’a L. Paulhusa i Kevina M. Williamsa (2002), którzy zanotowali korelację między psychopatią, makiawelizmem i narcyzmem w wymiarze subklinicznym. Mimo że każda z nich posiada własne charakterystyki, to jednak w wielu przypadkach współwystępują one ze sobą, a co istotne – zawierają fundamentalne cechy wspólne stanowiące o ich rozpoznaniu, takie jak skłonność do manipulacji czy też egoizm, a zatem także ogólnie pojęte tendencje do porzucania ustalonych norm społecznych czy moralnych (Lyons 2019: 2). Z uwagi na pewne przeciwstawianie się wobec ustanowionych zasad etyki cechy ciemnej triady powszechnie i w ujęciu kolokwialnym uznaje się za negatywne, a jednostki przez nie charakteryzowane za „toksyczne”. Tego typu nomenklatura zdaje się zyskiwać popularność poza dyskursem akademickim, chociażby w mediach społecznościowych, w których spotkać można materiały dotyczące omawianych tu konstruktów. Między innymi w tym kontekście należy zwrócić uwagę na rozróżnienie kategoryzacji cech ciemnej triady pomiędzy wymiarem klinicznym i subklinicznym.

Zarówno psychopatia, jak i narcyzm wymieniane są w Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób ICD-11 (World Health Organisation 2019) i opisane jako zaburzenia osobowości. Ich badanie często odbywa się przy użyciu metodologii powszechnej w psychologii klinicznej, jak i metod diagnostycznych typowych dla tej dziedziny (Lyons 2019: 3). Uznanie natomiast subklinicznego wymiaru cech ciemnej triady zakłada obecność ich spektrum w społeczeństwie. Dopiero ekstrema tego kontinuum, tudzież anormalne nasilenie poszczególnych cech, uznawane są za potencjalnie patologiczne. Podejście to zdaje się ukierunkowywać dyskurs w stronę holistycznego badania osobowości ludzkiej w ujęciu psychospołecznym, a odwołać go od rygorystycznych ram ujęcia psychopatologicznego. Jednocześnie uwalnia naukowców od badania jedynie ewidentnych, skrajnych przypadków nasilenia wszystkich lub jednej z cech ciemnej triady. Warto dodać, że niedługo po wprowadzeniu pojęcia ciemnej triady zaproponowany został również model ciemnej tetrady, włączający sadyzm jako cechę korelującą z psychopatią, narcyzmem i makiawelizmem (Chabrol i in. 2009: 738). Dane empiryczne wskazują na podobną siłę relacji sadyzmu z wszystkimi cechami ciemnej triady, co potwierdza, że jest to element odrębny, ale częściowo pokrywający się z tymi konstruktami. Model ten jest jednak używany w literaturze przedmiotu wyraźnie rzadziej od ciemnej triady.

Psychopatia

Określenie „psychopata” kojarzyć się może z człowiekiem kompletnie pozbawionym samokontroli, uczuć i wszelkich ludzkich odruchów. Nietrudno znaleźć przykłady,

choćby w kulturze, w których to osobom agresywnym, odbiegającym od norm społecznych czy z tendencjami przestępczymi, przypisuje się psychopatię. O ile pewne elementy takiego obrazu faktycznie znajdują potwierdzenie w badaniach akademickich, to jednak pojęcie psychopatii obejmuje zespół wyraźnie ustalonych cech. Jednostki o rysie psychopatycznym charakteryzują się chociażby deficytem empatii, sadyzmem, niskim poczuciem winy (Lyons 2019: 12), tendencją do podejmowania ryzykownych i impulsywnych zachowań czy niską samokontrolą (Hyla 2021: 12). Opisane powyżej cechy wiążą się z poważnym zagrożeniem dla jednostki w zakresie funkcjonowania społecznego, prowadzić mogą do trudności w nawiązywaniu i podtrzymywaniu zdrowych relacji interpersonalnych, a co za tym idzie – prowadzić do izolacji.

Psychopatia ma jednak drugie, nieco bardziej pozytywne oblicze. Przez odrzucenie, czy też odwrócenie uwagi od etycznego wymiaru swoich działań, osoby o rysie psychopatycznym są w stanie skupić się na kwestiach czysto pragmatycznych, to jest takich, które potencjalnie przyniosą im korzyść. Zachowania impulsywne wiążą się z większą tendencją do przyjmowania ryzykownych wyzwań, które skutkują sukcesem, np. biznesowym, a deficyt lęku, czy też raczej wysoko rozwinięta umiejętność jego wyparcia (Czajkowski, Pokornicki 2019: 21–22), sprzyja podejmowaniu się tego typu aktywności.

Wskazać należy również na to, iż w naukach z zakresu psychopatologii oraz psychiatrii pojawiły się bardziej pogłębione ujęcia psychopatii. Triarchiczny model psychopatii zaproponowany przez Patricka, Fowlesa i Kruegera (2009) wskazuje na trzy komponenty psychopatii: rozhamowanie (*disinhibition*), obejmujące m.in. deficyt w zakresie samokontroli i impulsywność; zuchwałość (*boldness*), wiążącą w sobie m.in. brawurę i niską podatność na stres; bezduszość (*meanness*), określającą cechy związane z deficytem empatii, okrucieństwem i instrumentalnym traktowaniem innych osób. Koncepcja ta znajduje poparcie w badaniach empirycznych posługujących się skalą Triarchic Psychopathy Measure (TriPM) (Patrick 2010; Patrick, Drislane 2015).

Makiawelizm

Pojęcie to wywodzi się z poglądów jednego z najwybitniejszych filozofów włoskiego renesansu – Niccolò Machiavellego. Kreśląc obraz głowy państwa w swoim traktacie *Książę* z 1532 roku, autor ten przedstawia władcę jako człowieka dążącego do realizacji swojego celu, jakim jest dobro państwa, bez względu na moralny wymiar jego czynów. Machiavelli, przywołując metaforę zachowania lwa i lisa, radzi, by dobry rządzący nie odwoływał się jedynie do siły i okrucieństwa, ale także do chytrych i oszustwa, wtedy gdy uczciwość miałaby zaszkodzić jemu lub jego państwu (Machiavelli 2014: 29). Jednostki o wysokim poziomie makiawelizmu dążą do obranych przez siebie celów bez względu na moralny wymiar środków, które muszą zastosować, by je osiągnąć. Charakterystyczny dla makiawelizmu, oprócz tendencji manipulacyjnych

i oportunistycznych, jest również chłód emocjonalny, ale także stosunkowo stabilny obraz swojej osoby (Paulhus, Williams 2002: 557–561). Z uwagi na te cechy nieszczerze-gólnie zaskakujący zdaje się fakt, iż wśród osób zajmujących wysokie stanowiska społeczne, a więc w pozycji władzy, nierzadko odnaleźć można jednostki o rysie makiawelistycznym. Pośrednio, ze względu na charakterystyczny, ryzykowny charakter wysokich stanowisk, osoby posiadające wyżej wymienione tendencje zdają się być bardziej chętne do wybierania tego typu zawodów (Pospiszyl 1992: 20–21). Wskazać należy jednak na element makiawelizmu, który uznać można wręcz za zaletę, czyli elastyczność w sytuacjach życiowych i społecznych. Charakterystyczne, niemal strategiczne podejście do funkcjonowania w społeczeństwie wymaga kompetencji pozwalających na umiejętność dostosowania się do sytuacji, tak by czerpać z niej jak najwięcej korzyści (Wilson, Near, Miller 1996: 286–288).

Makiawelizm, w opozycji do narcyzmu i psychopatii, nie stanowi odrębnego zaburzenia w psychologii klinicznej. Używany był jedynie do opisywania pewnych tendencji w zakresie wymienionych powyżej zaburzeń, samoistnie jednak nie występuje jako jednostka kliniczna w klasyfikacjach DSM-V czy ICD-11. Pomimo – jak się zdaje – przyjęcia modelu ciemnej triady przez środowisko akademickie, klasyfikacja makiawelizmu jako odrębnego elementu okazała się kwestią kontrowersyjną. Jako główny argument w tej dyskusji podaje się trudność w odróżnieniu psychopatii od makiawelizmu na poziomie strukturalnym. Badania nakierowane na strukturę modelu ciemnej triady wskazują na to, iż poziom pokrywania się wskaźników psychopatii i makiawelizmu przy użyciu dostępnych narzędzi badawczych, takich jak MACH-IV (Christie, Geis 1970), SD3 (Jones, Paulhus 2014), DD (Jonason, Webster 2010), jest zbyt wysoki, aby móc traktować je jako odrębne koncepty (Miller i in. 2017: 439–450; Rogoza, Ciecuch 2020: 1297–1299). Choć wskazana krytyka traktowania makiawelizmu jako autonomicznej cechy wchodzącej w skład ciemnej triady znajduje swoje poparcie w wynikach prowadzonych w tym zakresie badań, nie oznacza to jednak potrzeby jednoznacznego odrzucenia ani opracowanych jak dotąd narzędzi badawczych, ani uzyskiwanych przy ich użyciu wyników i formułowanych na ich podstawie hipotez, a jedynie ukazuje potrzebę ukierunkowania badań również na strukturalny opis tego modelu.

Narcyzm

Zdefiniowanie terminu „narcyzm” trudno przypisać jednej osobie. Sigmund Freud w swojej pracy *On narcissism* jako twórcę tego terminu podaje Paula Näcke, który określił tak osobę traktującą swoje ciało w ten sam sposób, w który zwykle traktuje się ciało obiektu seksualnego, np. przez fizyczną stymulację (Freud 1914). Freud skategoryzował narcyzm jako rodzaj perwersji seksualnej i dążył do wyjaśnienia tego zjawiska, bazując na swoich metodach i teoriach. O ile psychoanalityczna koncepcja Freuda, poprzez interpretację narcyzmu jako zaburzenia rozwoju psychoseksualnego,

przyczyniła się do wzrostu badań nad tym zjawiskiem, to jednak już jako element ciemnej triady konstrukt ten ujmowany jest jako wychodzący poza sferę seksualności. Współcześnie narcyzm, czy też cechy narcystyczne, rozumiane są jako składające się z wysokiego natężenia egoizmu i egocentryzmu, wysokiej samooceny i megalomanii (Lyons 2019: 10). Z uwagi na silną potrzebę podtrzymania określonego obrazu swojej osoby jednostki charakteryzujące się rysem narcystycznym muszą stale poszukiwać sposobów utrzymania nierealistycznej wizji samych siebie, np. wykorzystując do tego celu relacje interpersonalne lub stosując mechanizmy intrapsychiczne (Campbell, Foster 2007: 117–118). W pewnym stopniu dochodzić może również do pewnego rodzaju paradoksu, w którym z uwagi na kruchość mniemań o samym sobie prawdziwa samoocena podmiotu bywa wręcz zanizana, choć aspekt ten ujmowany był częściej w wymiarze klinicznym (narcystyczne zaburzenie osobowości) niż subklinicznym (Hyla 2021: 15). Jeszcze przed popularyzacją modelu ciemnej triady zaczęto wskazywać na dwie formy, tj. narcyzm wielkościowy, charakteryzujący się potrzebą walidacji i podziwu ze strony innych osób, tendencjami ekshibicjonistycznymi i skłonnościami do manipulacji, oraz narcyzm wrażliwy, który łączony jest z ciągłymi wahaniem pomiędzy poczuciami wyższości i niższości, niestabilnym poczuciem pewności siebie i trudnościami w funkcjonowaniu społecznym (Wink 1991: 595–596; Rohmann i in. 2012: 279–286). Koncepcja ta, choć nie odwołuje się bezpośrednio do modelu ciemnej triady, z uwagi na jego koncentrację na relacji narcyzmu z psychopatią i makiawelizmem pozwala na pogłębione badanie cech narcystycznych także w wymiarze subklinicznym.

Ciemna triada a przestępczość – przegląd wyników badań

Opisane powyżej cechy ciemnej triady wskazują na odmienne postrzeganie norm społecznych i przykładanie do nich mniejszej uwagi w grupie osób o większym ich nasileniu. Decydować to może o wielu problemach w zakresie funkcjonowania w strukturach społecznych i nawiązywania relacji interpersonalnych, jednak, co istotne, wpływać może również na zachowania przekraczające granice prawa. Mimo że ciemna triada, w kontekście historii nauk psychologicznych, wciąż jest konstruktem stosunkowo nowym, dane empiryczne dotyczące tych cech w odniesieniu do zachowań przestępczych lub wykroczeń sugerują istotne korelacje między nimi.

Z badań przeprowadzonych na próbie licealistów z Arabii Saudyjskiej z użyciem skali Dirty Dozen (Jonason, Webster 2010) oraz zmodyfikowanych: PHDCN (Earls 1999), Low self-control (Grasmick i in. 1993) i wersji skali z National Youth Survey (Huizinga, Elliott 1986, 1987; Lauritsen i in. 1991) wynika, iż osoby o rysie psychopatycznym, narcystycznym lub makiawelistycznym częściej podejmują się brutalniejszych aktów przemocy, mających bardziej poważne konsekwencje, w porównaniu do jednostek nieklasyfikowanych jako osoby z wysoką ciemną triadą (Wright i in. 2016: 204). Inne wyniki, oprócz tendencji do wykroczeń, wskazują na powiązania ciemnej triady

z nieszczerością i oszustwami, ze szczególną rolą makiawelizmu i psychopatii w przypadkach osób podejmujących się tego typu działania (Azizli i in. 2016: 36). Podobne rezultaty uzyskano w badaniu z 2014 roku, dotyczącym relacji między ciemną triadą a dopuszczaniem się oszustw. Autorzy ujawnili istotne zależności między rodzajem i wagą kłamstw a cechami ciemnej triady (Jonason i in. 2014: 119). Wykazano, że osoby o rysie makiawelistycznym nastawione były na działania strategiczne, często przez niewinne, nieniosące ze sobą dużego znaczenia kłamstwa. W przypadku jednostek wykazujących wyższy poziom psychopatii zachowania te miały natomiast służyć ustaleniu dominacji. Narcyzm charakteryzował się natomiast kłamstwem, najczęściej w kontekście relacji międzypłciowych w celu kontroli i dominacji w danej sytuacji oraz utrzymania wizerunku swojej osoby.

Wśród udokumentowanych utrudnień procesu resocjalizacji najczęściej wymienia się ograniczenia wynikające z wysokiego nasilenia psychopatii. Osadzeni o rysie psychopatycznym częściej powracają do zachowań przestępczych lub wyrażają intencję ich dokonania (Lyons 2019: 72). Ponadto wskazuje się na ich tendencję do nieprzestrzegania zaleceń personelu więziennego, chociażby w postaci niewypełniania swoich obowiązków w obszarze pracy (Ciosek 2001: 206–207). Trudności resocjalizacyjne dostrzec można również w przypadku osób o wysokim poziomie makiawelizmu. Badania wykazały bowiem jego pozytywne powiązanie z ponownym dopuszczeniem się czynu przestępczego, a ponadto sugerują rozwinięcie cech makiawelistycznych jako formy przystosowania się do środowiska przestępczego (Međedović 2024: 30480). Ważnym aspektem w podejmowaniu tematu kryminalizacji i przestępczości jest także agresja. Spośród wszystkich cech ciemnej triady przeważająca, w kontekście zachowań agresywnych, zdaje się psychopatia (Lyons 2019: 63–64), a za nią makiawelizm. Narcyzm natomiast koreluje w najmniejszym stopniu z zachowaniami o charakterze przemocowym (Pailing, Bonn, Egan 2014: 85). Wykazano, iż istnieje silna relacja między wysokim poziomem psychopatii a aktami agresji instrumentalnej, tj. zaplanowanej i niesprowokowanej, zaś w przypadku narcyzmu nasilone były zachowania agresywne o charakterze defensywnym, występujące w sytuacjach, w których jednostka narażona jest na krytykę i skierowane w osobę za nią odpowiedzialną (Grygoruk, Gierowski 2012: 23–24). Rys narcystyczny korelować może jednak z przestępstwami o charakterze seksualnym. Badanie z 2002 roku, przeprowadzone na próbie gwałcicieli i pedofilów, ukazało, iż w obu grupach stopień narcyzmu był podwyższony w stosunku do próby kontrolnej złożonej z przestępców niepopołniających tego typu czynów (Pospiszyl 2002: 197–208). Sugeruje się także istnienie korelacji między traumatycznymi doświadczeniami z dzieciństwa a rozwojem cech ciemnej triady i zachowaniami o charakterze przemocowym. Badanie przeprowadzone na próbie rumuńskich uczniów i więźniów wykazało istotne statystycznie korelacje między cechami ciemnej triady a różnymi rodzajami przemocy doświadczanej w młodym wieku (Merlușcă, Chiracu 2018: 27–34).

Ciemna triada w praktyce resocjalizacyjnej

Opisane powyżej wyniki badań dotyczące relacji cech ciemnej triady i zjawiska przestępczości jednoznacznie sugerują potrzebę przeglądu metod resocjalizacji jednostek o tych charakterystykach. Głównym celem praktyk resocjalizacyjnych, zwłaszcza w kontekście penitencjarnym, jest wywołanie w jednostce (tudzież osadzonym) zmian w obszarze osobowości i zachowania, umożliwiając jej tym samym zdrowe funkcjonowanie w obrębie ram społecznych i prawnych (Niewiadomska 2016: 101). W przypadku oddziaływań korekcyjnych skierowanych na osoby o różnych stopniach nasilenia cech ciemnej triady natrafić można jednak na szereg przeszkód, wynikających mniej lub bardziej bezpośrednio z elementów, z których te rysy osobowościowe się składają. Skuteczność procesu resocjalizacji opiera się w dużej mierze na zaangażowaniu pacjenta (Kojadyńska, Gałędek 2017: 90), co w zestawieniu z megalomanią i egocentryzmem przejawianymi często przez osoby o cechach ciemnej triady również powodować może trudności w przebiegu procesów korekcyjnych. W resocjalizacji penitencjarnej wyróżnić można trzy podstawowe aspekty – wychowanie korekcyjne, terapię i wspomaganie społeczne. Wychowanie korekcyjne – jak sama nazwa wskazuje – obejmuje swego rodzaju reedukację i ponowne wprowadzenie w zasady funkcjonowania społecznego. Wspomaganie społeczne ukierunkowane jest głównie na wsparcie osadzonego (np. o charakterze materialnym) zarówno podczas odbywania kary, jak i po jej zakończeniu (Machel 2010: 181).

W podejmowanym tu kontekście resocjalizacji osób o cechach ciemnej triady najistotniejszym elementem zdają się być oddziaływania terapeutyczne. Wyróżnić można dwa cele psychoterapii w resocjalizacji, pierwszy – określany jako objawowy, który dąży do zmniejszenia lub całkowitego pozbycia się symptomów przejawianych przez pacjenta, pozwalając mu na zdrowe funkcjonowanie w społeczeństwie – oraz drugi, dotyczący źródła problemu i mający na celu swego rodzaju rekonstrukcję tożsamości pacjenta (Machel 2012: 23). W ramach terapii w kontekście penitencjarnym stosuje się wiele metod i nurtów, które sprowadzić można do dwóch kategorii – indywidualnych i zbiorowych.

Terapię indywidualną w leczeniu psychopatii w ujęciu klinicznym uważa się raczej za ograniczoną w swojej skuteczności (Nowakowski 2012: 58). Kazimierz Pospiszyl w publikacji pt. *Psychopatia* opisuje metody resocjalizacyjne stosowane w przypadkach osób psychopatycznych. Należy wspomnieć, iż jego praca traktuje o psychopatii w wymiarze klinicznym, przytacza i analizuje jednak zarówno makiawelizm, jak i narcyzm jako pewne składowe psychopatii (Pospiszyl 1992: 16–23, 42–52). Opisując metody terapii zbiorowej, autor ten dzieli je na instytucje resocjalizacyjne i komuny terapeutyczne. W kontekście tych pierwszych przytacza metodę terapii środowiskowej (*milieu therapy*), której celem jest rozwinięcie zachowań pożądaných moralnie, przez umieszczanie podopiecznych w środowisku wywierającym nacisk na właściwe postępowanie, np. przez konstruowanie sytuacji skutkujących silnym ładunkiem

emocjonalnym (Pospiszyl 1992: 132–133). Drugą z form terapii zbiorowej – komuny terapeutyczne – przedstawia jako zamknięte społeczności oparte na egalitaryzmie i demokracji, które mają za zadanie pomagać we wdrożeniu się jednostki niedostosowanej społecznie w odpowiednie role społeczne (Pospiszyl 1992: 159–160).

Choć ostrożny optymizm w możliwości skutecznej terapii psychopatii prezentowany przez Pospiszyla znajduje swoje częściowe potwierdzenie w późniejszej literaturze przedmiotu (Salekin 2002: 105), zaproponowana metoda terapii środowiskowej okazała się przynosić mieszane lub wręcz negatywne efekty (Rice, Harris, Cormier 1992: 407–409; Kristiansson 1995: 560). Ponadto oceny terapii zbiorowej w przypadku psychopatów nie potwierdzają jej pełnej skuteczności lub wręcz wykazują negatywny jej wpływ na późniejszą recydywę, zauważając ryzyko uczenia się pożądaných w procesie zachowań i skrywania popełnianych czynów antyspołecznych przez osadzonych (Harris, Rice, Cormier 1994: 291–293). Dodatkową trudnością w zakresie terapii psychopatii jest potencjalne zagrożenie ze strony pacjenta. Poza ryzykiem dla życia lub zdrowia terapeuty niesie to ze sobą również konsekwencje w postaci znacznie utrudnionego procesu, w którym manipulacyjne i agresywne tendencje pacjenta wprowadzają terapeutę w stan lęku, a niepowodzenia związane z nieudanymi próbami terapii powodować mogą u terapeutów objawy wypalenia zawodowego (Meloy, Reavis 2007: 182–188).

Współczesne podejścia do psychoterapii osób psychopatycznych dążą do jak największego dostosowania metod do charakterystyk pacjenta związanych z tym zaburzeniem. Jedną z obiecujących technik jest trening usprawniania poznawczego, którego celem jest ogólne podwyższenie zdolności poznawczych i funkcjonowania społecznego. Choć pierwotnie metoda ta najczęściej stosowana była w przypadkach osób chorych na schizofrenię (Wykes i in. 2007) lub pacjentów anorektycznych (Tchanturia, Lloyd, Lang 2013), to dane empiryczne sugerują możliwość jej wykorzystania również w odniesieniu do osób osadzonych. Efektywność tej techniki sprawdzano na grupie 103 osadzonych w ośrodku penitencjarnym mężczyzn, których przebadano narzędziem Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R) (Hare 2003). Na podstawie otrzymanych wyników badanych podzielono na dwa podtypy (psychopatyczny i eksternalizujący). Autorzy wykazali, iż po okresie 6 tygodni, podczas których badani przeszli trening usprawniania poznawczego (jedna sesja 60-minutowa tygodniowo), w obydwu grupach zaobserwowano poprawę zarówno w zakresie trenowanych, jak i nietrenowanych zadań (Baskin-Sommers, Curtin, Newman 2015). Mimo że metoda ta wciąż wymaga rozwinięcia i potwierdzenia w zróżnicowanych środowiskach, wskazane rezultaty podkreślają istotę czynników poznawczych w terapii jednostek o cechach psychopatycznych.

Potencjalnie użyteczne w procesie resocjalizacyjnym psychopatów mogą być także techniki ukierunkowane na ograniczenie tendencji przemocowych i agresji. Efektywność tego typu programów opierać się ma m.in. na ich wysokiej intensywności, ukierunkowaniu na potrzeby sprzyjające aktom przestępczym i antyspołecznym oraz na uważności co do indywidualnych potrzeb konkretnej jednostki (White, Olver,

Lilienfeld 2016: 157). Skuteczność takich programów sugerują wyniki badania przeprowadzonego na grupie 152 więźniów skazanych za popełnienie co najmniej jednego przestępstwa z zastosowaniem przemocy, biorących udział w programie Aggressive Behavior Control (ABC) prowadzonym w Regional Psychiatric Centre w mieście Saskatoon w Kanadzie, które wykazało spadek w recydywie przestępstw z użyciem przemocy także wśród osób psychopatycznych (Olver, Lewis, Wong 2013: 160–165). Ponownie wskazać należy na to, iż opisane powyżej metody są w większości przypadków stosowane oraz badane na próbach wykazujących kliniczne nasilenie psychopatii (na co wskazuje chociażby częste stosowanie narzędzia PCL-R). Mogą one jednak stanowić istotny kontekst dla dalszych badań ukierunkowanych na subkliniczny poziom tej cechy u jednostek poddawanych procesom resocjalizacyjnym.

Narcyzm, w różnych wymiarach jego nasilenia, w literaturze dotyczącej praktyk terapeutycznych w systemie penitencjarnym zdaje się występować rzadziej w porównaniu do psychopatii. Uwzględniając jednak metody terapeutyczne, stosowane poza przypadkami osób popełniających czyny przestępcze, jako potencjalnie wartościowe dla rozwoju procesów resocjalizacji, wskazać można na szereg praktyk. Psychoterapia narcyzmu w podejściu psychodynamicznym skupia się na eksploracji struktury osobowościowej pacjenta oraz na budowaniu u niego niezależnego, stabilnego self (Gehrie 2011). Terapia skoncentrowana na przeniesieniu (TFP), rozwinięta przez Otto F. Kernberga jako centralny punkt procesu terapeutycznego, przyjmuje natomiast zniekształcone reprezentacje self i obiektu, dążąc do integracji sprzecznych, będących ze sobą w konflikcie, elementów doświadczenia wewnętrznego (Kernberg i in. 2008; Koenigsberg i in. 2000).

Zarówno narcyzm, jak i psychopatia funkcjonują jako odrębne zaburzenia w klinicznym ich nasileniu, co skutkuje dużą liczbą dostępnych badań i pogłębionych rozważań dotyczących sposobów ich terapii lub skutecznej resocjalizacji. Mając na względzie ten fakt, jak i wcześniej opisane kontrowersje związane z odrębnością makiawelizmu i psychopatii, należy zwrócić uwagę na trudności we wskazaniu praktyk resocjalizacji nakierowanych tylko na minimalizację cech makiawelistycznych. Choć spekulować można nad potencjalnymi możliwościami zastosowania technik charakterystycznych dla psychopatii lub narcyzmu w przypadku jednostek makiawelistycznych, podkreślić należy potrzebę zarówno usystematyzowania czy doprecyzowania tego pojęcia (jako odrębnego konstruktu lub elementu psychopatii), jak i dalszych badań w zakresie metod resocjalizacji, skierowanych na osoby wykazujące tę cechę w podwyższonym stopniu.

Zakończenie

Pytanie o resocjalizację w kontekście cech ciemnej triady wciąż pozostaje pytaniem wieloaspektowym. Poza problematyką opisaną w tej pracy pozostaje wiele równie istotnych kwestii, jak chociażby etiologia ciemnej triady lub jej relacja do innych

wymiarów życia społecznego. Coraz powszechniejsze są także postulaty dotyczące weryfikacji modelu ciemnej triady od strony strukturalnej – rozpatrzenie argumentów na rzecz traktowania makiawelizmu nie jako odrębnego elementu, ale jako integralnej części pozostałych dwóch cech. Wielu badaczy rozważa także konieczność uwzględnienia sadyzmu, włączonego do stopniowo zyskującego popularność konceptu ciemnej tetrady. W kontekście resocjalizacyjnym wciąż zauważyć można pewną lukę badawczą w zakresie subklinicznego wymiaru psychopatii, narcyzmu i makiawelizmu. Badania skupiające się na klinicznym występowaniu i terapii psychopatii i narcyzmu dają możliwość stawiania pogłębionych hipotez, również w kontekście ciemnej triady, jednak wciąż istnieje potrzeba ich weryfikacji empirycznej. Mówiąc o ciemnej triadzie w ujęciu subklinicznym, należy pamiętać, że cechy te występują powszechnie w społeczeństwie, a co za tym idzie – ich nasilenie nie musi wiązać się z obraniem przez jednostkę drogi przestępczości. Nawet przyjmując pozytywną korelację między psychopatią, makiawelizmem i narcyzmem a tendencjami przestępczymi lub antyspołecznymi, nie należy postrzegać ich jako bezwzględnych determinantów takich zachowań. Dodatkowo rozważyć należy pytanie: czy każda jednostka dopuszczająca się aktów antyspołecznych rzeczywiście jest antyspołeczna? Uwarunkowania socjoekonomiczne zdają się istotnym, choć wykraczającym poza obszar nauk psychologicznych aspektem w kontekście zarówno klasyfikacji jednostek jako psychopatycznych, narcystycznych lub makiawelistycznych, jak i podejść w praktyce resocjalizacyjnej. Badania nad korelacją tych cech z procesem kryminalizacji i resocjalizacji są ponadto kluczowe dla ewolucji nie tylko metod korekcyjnych, ale także profilaktycznych.

Bibliografia

- Azizli N., Atkinson B.E., Baughman H.M., Chin K., Vernon P.A., Harris E., Veselka L., 2016, *Lies and crimes: Dark Triad, misconduct, and high-stakes deception*, „Personality and Individual Differences”, Vol. 89, <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.09.034>.
- Baskin-Sommers A.R., Curtin J.J., Newman J.P., 2015, *Altering the Cognitive-Affective Dysfunctions of Psychopathic and Externalizing Offender Subtypes With Cognitive Remediation*, „Clinical Psychological Science”, Vol. 3, No. 1, <https://doi.org/10.1177/2167702614560744>.
- Campbell W.K., Foster J.D., 2007, *The narcissistic self: Background, an extended agency model, and ongoing controversies*, w: C. Sedikides, S.J. Spencer (eds.), *The self*, Psychology Press.
- Chabrol H., Van Leeuwen N., Rodgers R., Séjourné N., 2009, *Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency*, „Personality and Individual Differences”, Vol. 47, No. 7.
- Christie R., Geis F.L., 1970, *Studies in Machiavellianism*, Academic Press.
- Ciosek M., 2001, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa.
- Czajkowski W., Pokornicki P., 2019, *Rysy psychopatyczne w relacjach interpersonalnych*, „Kultura Bezpieczeństwa”, t. 35, nr 35, <http://dx.doi.org/10.5604/01.3001.0014.0245>.
- Earls F.J., 1999, *Project on human development in Chicago neighborhoods (PHDCN): 1994-1995 community survey, user guide, machine-readable codebook, and data collection instrument*, Ann Arbor, MI: Interuniversity Consortium of Political and Social Research.

- Freud S., 1914, *On narcissism*, w: J. Strachey, A. Freud, A. Strachey, A. Tyson (eds.), 1957, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIV (1914–1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works*, [s.l.], Hogarth Press.
- Gehrie M.J., 2011, *From Archaic Narcissism to Empathy for the Self: The Evolution of New Capacities in Psychoanalysis*, „Journal of the American Psychoanalytic Association”, Vol. 59, No. 2, <https://doi.org/10.1177/0003065111406270>.
- Grasmick H.G., Tittle C.R., Bursik R.J., Arneklev B.J., 1993, *Testing the core empirical implications of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime*, „Journal of Research in Crime and Delinquency”, Vol. 30.
- Grygoruk J., Gierowski J.K., 2012, *Aggressive behaviours among recidivists with psychopathic and narcissistic personality characteristics*, „Problems of Forensic Sciences”, Vol. 89.
- Hare R.D., 1978, *Psychopathy and crime*, „The MITRE Corporation”, No. 94.
- Hare R.D., 2003, *Manual for the revised psychopathy checklist*, wyd. 2, Toronto.
- Harris G.T., Rice M.E., Cormier C.A., 1994, *Psychopaths: Is a therapeutic community therapeutic?*, „Therapeutic Communities”, Vol. 15, No. 4.
- Harris G.T., Rice M.E., 2006, *Treatment of Psychopathy: A Review of Empirical Findings*, w: C.J. Patrick (ed.), *Handbook of psychopathy*, The Guilford Press.
- Harrison A., Summers J., Mennecke B., 2018, *The effects of the dark triad on unethical behavior*, „Journal of Business Ethics”, Vol. 153, <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3368-3>.
- Huizinga D., Elliott D.S., 1986, *Reassessing the reliability and validity of self-report delinquency measures*, „Journal of Quantitative Criminology”, Vol. 2, No. 4.
- Huizinga D., Elliott D.S., 1987, *Juvenile offenders: Prevalence, offender incidence, and arrest rates by race and gender*, „Crime & Delinquency”, Vol. 33, No. 2.
- Hyla M., 2021, *Fotografia osobowości. Wizerunek osób o cechach ciemnej triady osobowości*, Katowice.
- Jonason P.K., Lyons M., Baughman H.M., Vernon P.A., 2014, *What a tangled web we weave: The Dark Triad traits and deception*, „Personality and Individual Differences”, Vol. 70, <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.06.038>.
- Jonason P.K., Webster G.D., 2010, *The dirty dozen: A concise measure of the dark triad*, „Psychological Assessment”, Vol. 22, No. 2, <https://doi.org/10.1037/a0019265>.
- Jones D.N., Paulhus D.L., 2014, *Introducing the Short Dark Triad (SD3): A brief measure of dark personality traits*, „Assessment”, Vol. 21, No. 1, <https://doi.org/10.1177/1073191113514105>.
- Kernberg O.F., 2014, *An overview of the treatment of severe narcissistic pathology*, „International Journal of Psychoanalysis”, Vol. 95, No. 5, <https://doi.org/10.1111/1745-8315.12204>.
- Kernberg O.F., Yeomans F.E., Clarkin J.F., Levy K.N., 2008, *Transference focused psychotherapy: Overview and update*, „The International Journal of Psychoanalysis”, Vol. 89, No. 3, <https://doi.org/10.1111/j.1745-8315.2008.00046.x>.
- Koenigsberg H.W., Kernberg O.F., Stone M.H., Appelbaum A.H., Yeomans F.E., Diamond D., 2000, *Borderline Patients: Extending the Limits of Treatability*, New York.
- Kojadyńska A., Gałędek J., 2017, *Resocjalizacja osadzonych przebywających w zakładzie karnym*, „Kortowski Przegląd Prawniczy”, nr 2, <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP/2017/2/88-94.pdf>.
- Kristiansson M., 1995, *Incurable psychopaths?*, „Bulletin of the American Academy of Psychiatry & the Law”, Vol. 23, No. 4.

Lauritsen J.L., Sampson R.J., Laub J.H., 1991, *The link between offending and victimization among adolescents*, „Criminology”, Vol. 29, No. 2.

Lyons M., 2019, *The Dark Triad of Personality. Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy in Everyday Life*, Academic Press.

Machel H., 2010, *Resocjalizacja penitencjarna: istota, dylematy terminologiczne, społeczny sens, kilka uwag teoretycznych i kadrowych*, „Resocjalizacja Polska”, nr 1, <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-753d340a-855e-4d0b-a7f1-3c0995d99f9e>.

Machel H., 2012, *Rola terapii w resocjalizacji penitencjarnej*, „Resocjalizacja Polska”, nr 3, <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-c1e85c0e-ce32-4bb3-992d-cd747efe538f>.

Machiavelli N., 2014, *Księżę*, tłum. A. Sozański, Fundacja Nowoczesna Polska.

Mededović J., 2024, *Machiavellianism as a crucial Dark Tetrad trait for the prediction of life-course criminal behavior*, „Current Psychology”, Vol. 43, <https://doi.org/10.1007/s12144-024-06500-9>.

Meloy J.R., Reavis J.A., 2007, *Dangerous cases: when treatment is not an option*, w: B. van Luyn, S. Akhtar, W.J. Livesley (eds.), *Severe Personality Disorders*, Cambridge University Press.

Merlușcă B.-I., Chiracu A., 2018, *The role of adverse childhood experiences, self control and Dark Triad in the development of criminal behaviour. Correlative and differential aspects*, „Studia Doctoralia. Psychology and Educational Science”, Vol. 15, <http://dx.doi.org/10.47040/sd0000055>.

Miller J.D., Hyatt C.S., Maples-Keller J.L., Carter N.T., Lynam D.R., 2017, *Psychopathy and Machiavellianism: A Distinction Without a Difference?*, „Journal of Personality”, Vol. 85, No. 4, <https://doi.org/10.1111/jopy.12251>.

Muris P., Merckelbach H., Otgaar H., Meijer E., 2017, *The Malevolent Side of Human Nature: A Meta-Analysis and Critical Review of the Literature on the Dark Triad (Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy)*, „Perspectives on Psychological Science”, Vol. 12, No. 2, <https://doi.org/10.1177/1745691616666070>.

Niewiadomska I., 2016, *Polski model resocjalizacji penitencjarnej*, „Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie”, t. 9, <https://doi.org/10.32084/tpk.6224>.

Nowakowski K., 2012, *Perspektywy terapii i resocjalizacji osadzonych z psychopatycznymi zaburzeniami osobowości*, „Resocjalizacja Polska”, nr 3, <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-9375927b-5075-47c7-8b84-95d27c9e0a88>.

Olver M.E., Lewis K., Wong S.C.P., 2013, *Risk reduction treatment of high-risk psychopathic offenders: The relationship of psychopathy and treatment change to violent recidivism*, „Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment”, Vol. 4, No. 2, <https://doi.org/10.1037/a0029769>.

Pailing A., Boon J., Egan V., 2014, *Personality, the Dark Triad and violence*, „Personality and Individual Differences”, Vol. 67, <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.11.018>.

Patrick C.J., Drislane L.E., 2015, *Triarchic Model of Psychopathy: Origins, Operationalizations, and Observed Linkages with Personality and General Psychopathology*, „Journal of Personality”, Vol. 83, No. 6, <https://doi.org/10.1111/jopy.12119>.

Patrick C.J., Fowles D.C., Krueger R.F., 2009, *Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness*, „Development and Psychopathology”, Vol. 21, No. 3.

Patrick C.J., 2010, *Operationalizing the triarchic conceptualization of psychopathy: Preliminary description of brief scales for assessment of boldness, meanness, and disinhibition*, „Unpublished test manual, Tallahassee, FL: Florida State University”, <https://patrickcnslab.psy.fsu.edu/wiki/images/b/b2/TPMmanual.pdf> [dostęp: 29.03.2025].

- Paulhus D.L., Williams K.M., 2002, *The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy*, „Journal of Research in Personality”, Vol. 36, No. 6, [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6).
- Polaschek D.L.L., Daly T.E., 2013, *Treatment and psychopathy in forensic settings*, „Aggression and Violent Behavior”, Vol. 18, No. 5, <https://doi.org/10.1016/j.avb.2013.06.003>.
- Pospiszyl K., 1992, *Psychopatia*, Warszawa.
- Pospiszyl K., 2002, *Narcyzm u przestępców seksualnych*, „Przegląd Psychologiczny”, t. 45, nr 2, <https://polona.pl/preview/5ebec56-a837-4622-ac5d-8a13ecd90ce5>.
- Rice M.E., Harris G.T., Cormier C.A., 1992, *An evaluation of a maximum security therapeutic community for psychopaths and other mentally disordered offenders*, „Law and Human Behavior”, Vol. 16, No. 4, <https://doi.org/10.1007/BF02352266>.
- Rogoza R., Ciecuch J., 2020, *Dark Triad traits and their structure: An empirical approach*, „Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues”, Vol. 39, No. 4, <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9834-6>.
- Rohmann E., Neumann E., Herner M.J., Bierhoff H-W., 2012, *Grandiose and vulnerable narcissism: Self-construal, attachment, and love in romantic relationships*, „European Psychologist”, Vol. 17, No. 4, <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000100>.
- Salekin R.T., 2002, *Psychopathy and therapeutic pessimism: Clinical lore or clinical reality?*, „Clinical Psychology Review”, Vol. 22.
- Tchanturia K., Lloyd S., Lang K., 2013, *Cognitive remediation therapy for anorexia nervosa: Current evidence and future research directions*, „International Journal of Eating Disorders”, Vol. 46, <https://doi.org/10.1002/eat.22106>.
- White B.A., Olver M.E., Lilienfeld S.O., 2016, *Psychopathy: Its relevance, nature, assessment, and treatment*, „The Behavior Therapist”, Vol. 39, No. 5.
- Wilson D.S., Near D., Miller R.R., 1996, *Machiavellianism: A Synthesis of the Evolutionary and Psychological Literatures*, „Psychological Bulletin”, Vol. 119, No. 2, <https://doi.org/10.1037/0033-2909.119.2.285>.
- Wink P., 1991, *Two faces of narcissism*, „Journal of Personality and Social Psychology”, Vol. 61, No. 4.
- World Health Organization (WHO), 2019, *International classification of diseases for mortality and morbidity statistics (11th Revision)*, Genewa, WHO, <https://icd.who.int/> [dostęp: 5.11.2024].
- Wright J.P., Morgan M.A., Almeida P.R., Almosaed N.F., Moghrabi S.S., Bashatah F.S., 2016, *Malevolent Forces: Self-Control, the Dark Triad, and Crime*, „Youth Violence and Juvenile Justice”, Vol. 15, No. 2, <https://doi.org/10.1177/1541204016667995>.
- Wykes T., Reeder C., Landau S., Everitt B., Knapp M., Patel A., Romeo R., *Cognitive remediation therapy in schizophrenia: randomised controlled trial*, „British Journal of Psychiatry”, Vol. 190, No. 5, <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.106.026575>.

Biogram

Marlena Wisz – Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Pedagogiki i Filozofii, Instytut Filozofii. Zainteresowania naukowe obejmują filozofię społeczną i powiązane problemy z zakresu psychologii społecznej.

Marlena Wisz – University of Rzeszów, Department of Pedagogics and Philosophy, Institute of Philosophy. Academic interests include social philosophy and related social psychology issues.